

Tanzimat Döneminde Sinop'a Tâbii Köylerdeki Ermenilerin Sosyal ve Ekonomik Yapıları

Selim Özcan*

Özet

Sinop'a tâbii üç köyde Müslümanlarla birlikte yaşayan Ermenilerin, sosyal ve ekonomik açıdan sahip olduğu özellikleri, imkan ve potansiyeli ortaya çıkarmak, düşüncesine yönelik yapılan bu çalışmayla, köylerde yaşayan ve Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin sosyo-ekonomik yapılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Tanzimat öncesinde olduğu gibi bu dönemde de Ermenilerin, Müslümanlarla birlikte yaşayışlarının pek çok özellikleriyle, Anadolu köylerinin taşıdığı sosyo - ekonomik hususiyetleri yansıttığı ve diğer azınlık gruplardan farklı birlikliğin yaşandığı görülmektedir. Bu çalışma, Tanzimat'ın ilanıyla birlikte uygulandığı yerlerde tutulan ve Sinop sancağında da yazımı yapılan Temettuat sayımları sonrasında ortaya konulan "Temettuat Defterleri" nden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Köy, Tanzimat, Temettuat, Sosyal, Ekonomik.

Giriş

Osmanlı Devlet'inde Tanzimat'ın uygulandığı eyaletlerde temettuat sayımları ya-

pılmıştır. Bu dönemde Sinop'un bağlı olduğu Bolu eyaleti de uygulamanın içerisinde yer almıştır. Temettuat sayımların tutulduğu H. 1261-1262 (M.1844-1845) tarihli Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine¹ ait Müslümanlar ile gayrimüslim Ermenilerin birlikte yaşadığı üç köye ait temettuat defterleri bulunmaktadır. Çalışmamıza esas teşkil eden kaynakta bu defterlerdir². Temettuat defterlerinden sosyal anlamda; köydeki sosyal yapılar, meslek çeşitliliğine, hane reislerinin resmi görevleri, statüleri, kullandıkları sıfatlar hakkındaki bilgiler yanında ekonomik anlamda; ziraî üretimin bütün özelliklerini ortaya çıkaran bilgi ve içerik zenginliğini, gelir kayıtlarına dair verdiği ayrıntılı muhtevayı bulmak mümkündür³.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat fermanının ilan edilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü hukuki, idari ve askeri alanda yapılan reform hareketleri yanında mali ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler yeni bir başlangıç oluşturmuştur. Aynı zamanda Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerde bu haklardan yararlanılmışlardır. Öncelikle mali ve ekonomik reformların yapılabilmesi ve ekonominin kayıt altına alınabilmesi için vergi sisteminde yeniliğe gitmek gerektiğinden buna esas oluşturması amacıyla devletin mali imkânlarının yeniden belirlenmesi icap etmiştir. Bu amaçla da Tanzimat'ın uygulandığı yerlerden başlanarak ülkenin ekonomik potansiyeli ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuçta XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlere benzeyen fakat sistem olarak biraz daha değişiklik arz eden emlak, arazi ve hayvanat temettuat sayımları sonunda oluşturulan "Temettuat Defterleri"

(*) Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü / Amasya.

- (1) Nahiye; Aynı özelliklere sahip köylerden müteşekkil idari bir bölgeye denildiği gibi cihet, yön, taraf, bölge, vilayet, divan ve cemâ'at anlamlarında da kullanılmıştır. Bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Nahiye", İslam Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul, 1995, s. 37-39, M. Ali Ünal, Osmanlı Devrinde Sinop, Isparta, 2008, s. 48)
- (2) BOA, ML, VRD, TMT, No, 4680, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261
- (3) S.Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri", Belleten, c.59, Ankara, 1995, s. 395-412, Tefik Güran, Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", İÜİF, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, Özel Sayısı, Ankara, 1985, s.301-320

ortaya konulmuştu. Tutulan bu temettuat defterlerinden elde edilen bilgilerden hareketle, köylerdeki gayrimüslim Ermenilerin sosyal ve ekonomik yapısını değerlendirmek mümkün olabilmektedir.

1. Sosyal Yapı

a- Ermenilerin Köylerdeki Nüfusu

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başlamalarıyla birlikte coğrafyadaki Hıristiyan unsurların şehirlerde ve belirli merkezi köylerde toplanmaya başladığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı dönemi ve Sinop şehri için de geçerlidir.

Tanzimat döneminde Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tâbi üç köyde Müslümanların, gayrimüslim Ermenilerle birlikte yaşadıklarını hane reislerinin adlarından ve Çirnik köyündeki kilise görevlisinin Ermeni papası diye belirtilmesi yanında Ermeni reyanın papası olarak ifade edilmesinden anlaşılmaktadır⁴. Ayrıca Kabalı köyünün kilise görevlisi içinde adı geçen reyanın papası diye belirtilmesi ve hane reislerinin isimlerinden hareketle Ermeni olduklarını görülmektedir. Yaykıl köyündeki gayrimüslimlerinde yine adlarından dolayı Ermeni olduklarını tespit etmekteyiz.

Sinop'un kırsal kesimindeki gayrimüslim köylerinin nüfusunu tespit edebileceğimiz, en erken tarihli belgeler tahrir defterleridir. 1487 yılında yapılan tahrirden itibaren, daha sonraki her tahrirden gayrimüslim nüfusun azaldığı dikkati çekmektedir. 1487'de 5, 1530'da 6, 1560'da 1, 1582'de 2 köyde gayrimüslimler oturmakta idi. Her iki unsurun karışık olarak oturduğu köylerin sayısı ise daha fazla idi. Fakat köy sayısının azaldığı görülmektedir. 1487'de 29, 1530'da 16, 1560'da 25 ve 1582'de 23'tür⁵. Klasik dönem diye adlandırdığımız bu dönemlerde, Sinop'un köylerindeki gayrimüslimlerin nüfusu hakkındaki bu tespitlerin, çalışmamıza konu

olan Tanzimat dönemi içinde geçerli olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde 2 nahiyeye tâbi 3 divanda Müslümanlar ve gayrimüslim Ermenilerin ortak yaşadığı 3 köy bulunmaktadır. Sadece gayrimüslimlerin oturduğu köy ise bu nahiyelerde bulunmamaktadır.

Osmanlı devletinde; temettuat defterlerinden daha önce düzenlenmiş olan 1831 tarihli ilk nüfus sayımının verileri vardır. Fakat kaza, nahiyeye ve köy bazında nüfus sayımının ayrıntılı dökümlerini gösteren bilgiler bulunmadığından Sinop'a bağlı köyler hakkında ayrıntılı bilgi edinilememektedir. Ama temel kaynağımız olan ve 1844-1845 yıllarında vergi yükümlülerini tespit etmek amacıyla düzenlenen, temettuat defterlerindeki verilerden Sinop'a tâbi köylerdeki gayrimüslim Ermeni nüfusunu tahmini olarak ortaya koyabilmekteyiz.

1844-1845 yılında yapılan temettuat sayımlarına göre Sinop'a tâbi olan ve temettuat defterleri bulunan Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerinde Ermenilerin oturduğu köyler vardır. Bu nahiyelere bağlı, divan ve köylere ait olmak üzere düzenlenen defterlerdeki bilgilerden Çarşamba nahiyesine bağlı 5 divan, 6 köy olup, bu köylerden sadece Kabalı köyünde Müslümanlarla gayrimüslim Ermeniler birliktedirler⁶. Yaykıl nahiyesine bağlı ise 11 divan 38 köy bulunmaktadır. Yaykıl'da ise Müslümanlarla, gayrimüslim Ermeniler Yaykıl ile Çirnik köylerinde birlikte oturmaktadırlar⁷. İki nahiyeye tâbi toplam 16 divân ile 44 köyün bulunduğu sadece 3 köyde iki unsurun birlikte oturduğunu görülmektedir⁸.

Beylikler döneminin idari yapılarından olan divân; belli sayıdaki köy ve mezranın bağlı olduğu askerî-idarî birim idi⁹. Osmanlı Devletine de intikal eden ve genellikle Kuzey

(4) BOA, ML. VRD. TMT, No, 4680, Tarih, 1260-1261

(5) Ünal, a.g.e, s. 117

(6) BOA, ML. VRD. TMT, No, 4694, Tarih, 1260-1261

(7) BOA, ML. VRD. TMT, No, 4680, 4683, Tarih, 1260-1261

(8) Bkz. Selim Özcan, 'Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun. 2007, s. 81-83

(9) Bahaeddin Yediylidiz, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara. 1985, s. 45

Anadolu’da görülen bu teşkilat, birkaç köyden müteşekkil küçük idari yapılar¹⁰ olarak varlığını sürdürmüştür.

Sinop’ta da mevcut olan ve merkeze tâbi bulunan bu idari birimler ile bunlara bağlı olan Ermenilerin, Müslümanlarla birlikte oturdukları köylerdeki tahmini nüfusları Tablo 1’de gösterilmiştir. Tahmini nüfusu hesaplarken birçok araştırmacı tarafından “Hane” karşılığı olarak esas alınan “5” katsayısı¹¹ dikkate alınmıştır.

Tablo: 1

Temettuât Defterlerine Göre Ermenilerin Köylerdeki Nüfusu

Nahiye Adı	Divan Adı	Köy Adı	Vergi Hanesi	Toplam
Çarşamba	Kabalı	Kabalı Müs	17	85
		Kabalı Erm	49	245
Yaykıl	Çirnik	Çirnik Müs	6	30
		Çirnik Erm	6	30
	Yaykıl	Yaykıl Müs	7	35
		Yaykıl Erm	9	45
Müs. Top.	3	3	30	150
Erm. Top.	3	3	64	320
G.Toplam	3	3	94	470

Tabloda görüldüğü üzere, Çarşamba nahiyesine tabi 1 divan da ve 1 köyde, Yaykıl’a tâbi ise 2 divan da 1’er köyde iki unsurun birlikte yaşadıklarını görmekteyiz. Bu köylerdeki toplam gayrimüslim Ermeni nüfus 320’dir. Köylerdeki Müslüman nüfustan fazladır. Toplam nüfusun % 68’ini Ermeniler, % 32’sini ise Müslümanlar oluşturmuştur.

Çarşamba nahiyesine tabi Kabalı divanına bağlı, 330 kişinin yaşadığı, Kabalı köyünün nüfusunun 85’i (% 26’sı) Müslüman, 245’i (%74’ü) Ermeniler, Yaykıl nahiyesine tabi Yaykıl köyünün nüfusunun 35’i (%44’ü) Müslüman, 45’i de (%56’sı) Ermeni idi. Çirnik köyünün nüfusunun 30’u Ermeni (%50’si), 30’uda (%50’side) Müslüman idi¹². Ermenilerin en kalabalık oldukları köy Kabalı, en az nüfusa sahip oldukları köy ise Çirnik olduğu görülmektedir.

Genel toplamda ise gayrimüslim Ermeni nüfusun Müslümanlara göre daha fazla olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo: 1).

Sonuç olarak Müslümanlar ile Ermenilerin birlikte yaşadıkları köylerin ikisinde Ermenilerin nüfuslarının çoğunlukta olduğu, diğer bir köyde ise, Müslümanlar ile Ermenilerin eşit nüfusa sahip oldukları müşahade edilmektedir.

b- Ermeni Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Ermenilerin yaşadığı Köylere ait olan temettuât defterlerinden faydalanarak aile, kişi adları ve sıfatlarını tetkik ettiğimizde, sosyal yapıya yönelik bilgilere sahip olabilmekteyiz.

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin adlarının; nadiren baba adı, çoğunlukla da baba lakabı kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Örneğin, hane reislerinin adları “*Artin veledi Serkiz*” veya “*Sehak veledi Avanis*” şeklinde baba adı kullanılarak yazıldığı gibi, çoğunlukla da “*Rebanoğlu Karabet*”, “*Manukoğlu Simyon*” ve “*Beharoğlu Arya*” şeklinde baba lakabı ifade edilerek de yazılmıştır.¹³

Ayrıca yaptıkları meslekleri ifade eden “*Kalyoncu, Mumcu, Usta, Çakıcı*” gibi sıfatlar yanında, “*Uzun, Kör, Topal*” gibi de fiziki durumlarını belirten Türkçe lakaplarda kullanmışlardır. Bu da gayrimüslimlerin isimlendirme konusunda birlikte yaşadıkları Müslüman hane reislerinden etkilenildiğinin göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Hane reislerinin adları gerek baba adı gerekse lakabı kullanılarak yazılsın, bu ifade edilmiş şekillerinden hareket ederek her yerleşim biriminde akraba olan hane reislerini belirleyebilmek mümkün olabilmektedir.

(10) Ünal, a.g.e, s. 52

(11) Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c. X, İstanbul. 1953, s.1-16, Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında” *İÜEF, Tarih Dergisi*, Sayı. 32, İstanbul. 1979, s. 331-348

(12) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No, 4680, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261

(13) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No. 4680, 4683 4649, Tarih.1260-1261

Çünkü hane reislerinin birbirlerinden farklı ve ayırt edilebilmesine imkan veren adlar taşıdıkları müşahede edilmektedir. Bu da aynı adı veya lakabı taşıyan ailelerin tamamen olmasa da, kısmen bile olsa belirlenebilmesi söz konusu olabilmektedir.

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin adlarının yazımı; baba- oğul veya kardeşlerle aynı aile adını, lakabını taşıyan diğer kişiler şeklinde arka arkaya, bazen de araya birkaç hane gelerek yazılmıştır. Dolayısıyla köylerde akraba olan hane sayılarını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Örneğin: Kabalı köyünde 5, Yaykıl köyünde ise 1 ailenin akraba olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Çirnik köyünde bu özellikleri taşıyan hane reisleri olmadığından akrabalığın bulunmadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca akraba oldukları kesin olarak tespit edilen hanelerin dışındakiler arasında da bazı akrabalıkların olabileceği şüphesizdir. Ancak bu hane reislerinin adlarının başında kullandıkları; uzun, kalyoncu, mumcu, ince ve usta gibi sıfatlar çok sık rastlanan sıfatlar olduğundan diğer haneler ile akrabalık ilişkilerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır.

Aynı aile adlarının ve lakaplarının farklı gayrimüslim köylerde de kullanılmış olması, bu hanelerin farklı yerleşim yerlerinde olsalar bile aralarında akrabalık bağının olduğunu ifade edebiliriz. Bu da bazı ailelerin bir kolunun diğer köylerde yaşadığının göstergesi olması muhtemeldir.

Sonuç olarak, köylerdeki gayrimüslim Ermeni haneler arasındaki akrabalığın hem yerleşim birimlerinin kendi içindeki haneler arasında, hem de yerleşim birimlerinin birbirleri arasında mevcut olduğu tespitlerimizden anlaşılmaktadır. Buradan da, akrabalık ilişkilerinin yoğun olarak yaşanan bir duygu olduğunu ifade edebiliriz. Sosyal bakımdan; aile adları, lakapları ve kişi adları belirli özellikleri ifade etmesi bakımından önemli olduğu gibi kişilere izafeten kullanılan sıfatlarda aynı derecede öneme haizdir.

c- Ermenilerin Mesleki Dağılımı

Köylerdeki hane reislerini mesleki açıdan; ziraatla uğraşanlar, işçiler, esnaflık ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve mesleği olmayanlar olmak üzere beş grupta topladık (Tablo 2).

Bu ayrıma göre, söz konusu 2 nahiyeye tâbi 3 divan ile 3 köyün, mevcut 64 Ermeni hanesinden; 43'ü (% 67,11) ziraatla uğraşan, 6'sı (% 9,3) işçi, 11'i (% 17,19), esnaflık ve ticaretle ilgili meslek sahibi olan, 2'si (% 3,2) görevli, 2'si (% 3,2) mesleği olmayanlardır. Köylerdeki Müslüman hanelerin tamamının ziraatla iştiğal ettikleri dikkat çekmektedir. Buda Türk toplumunun geleneksel uğraşı alanının ziraat olduğunun göstergesidir.

Görüldüğü gibi Ermeni hane reislerinin mesleklerine göre dağılımında, ziraatla uğraşarak geçimini temin eden hane reislerinin sayısı en fazladır. Bu gurup içerisinde yer alanlar, temettuât defterlerinde erbab-ı ziraat tabiriyle belirtilmişlerdir. Ziraatla uğraşan Ermeni hane reisleri toprak sahibi değildi. Kiraladıkları topraklarda ziraat yapmaktaydılar.

Tablo: 2

Ermeni Hane Reislerinin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Sıra No	Meslekler	Hane Sayısı		Oranı (%)	
		MH	ERH	MH	ERH
1	Ziraatla Uğraşanlar	30	43	100	67,11
2	İşçiler	-	6	-	9,3
3	Esnaflık ve Ticaretle İlgili Meslekler	-	11	-	17,19
4	Görevliler	-	2	-	3,2
5	Mesleği Olmayanlar	-	2	-	3,2
Toplam		30	64	100	100

Köylerde yaşayan Ermeni hane reisleri için yapmış olduğumuz tasnifte ikinci sırada esnaflık ve ticaretle ilgili mesleklerle sahip olanlar yer almaktadır. Toplam 11 hane reisinin mesleği olan bu meslek grubu ziraattan sonra en fazla yapılan meslek olduğu

(14) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No. 4680, 4694, Tarih.1260-1261

Tablo: 3

Ermeni Hane Reislerinin Mesleki Dağılımı

Nahiye Adı	Divan Adı	Köy Adı	Hane Sayısı	Erbab-1 Ziraat ve Kertse Kesen	Erbab-1 Ziraat	Ortakçı	Hizmetkâr	Tütün Ticareti	Papaz	Mesleği Olmayan
Çarşamba	Kabalı	Kabalı Müs	17	16	-	1	-	-	-	-
		Kabalı Erm	49	-	33	-	3	10	1	2
		Toplam	66	16	33	1	3	10	1	2
Yaykıl	Çirnik	Çirnik Müs	6	-	6	-	-	-	-	-
		Çirnik Erm	6	-	5	-	-	-	1	-
	Yaykıl	Yaykıl Müs	7	-	7	-	-	-	-	-
		Yaykıl Erm	9	-	5	-	3	1	-	-
		Toplam	28	-	23	-	3	1	1	-
Müslümanların Genel Toplamı			30	16	13	1	-	-	-	-
Ermenilerin Genel Toplamı			64	-	43	-	6	11	2	2

anlaşılmaktadır. Bu hane reislerinin tamamı tütün ticareti ile uğraşmaktadırlar¹⁵. Yani köylerdeki ticari faaliyetin Ermeni hane reisleri tarafından yapıldığı görülmektedir. Buradan ticari faaliyetleri şehirde olduğu gibi köylerde de gayrimüslimlerin yaptığı anlaşılmaktadır.

Bu da, Osmanlı Devletinde esnafılık ve ticaretle ilgili mesleklerle genellikle gayrimüslimlerin uğraştıklarının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü aynı köylerde yaşayan Müslümanların bu mesleklerle hiç uğraşmadıklarına şahit olunmaktadır. Ekonominin en önemli meslek gruplarında hep gayrimüslimlerin bulunduğu burada da görülmektedir.

Hane reislerinin mesleklerine göre dağılımda üçüncü sırada, işçiler yer almaktadır. Bu gruptaki Ermeni hane reislerinin hepsi hizmetkârlık yapmaktadırlar. Yani başka bir hane reisinin yanında bedenen çalışanlardı.

Mesleki dağılımın dördüncü grubunu görevliler oluşturmuştur. Toplam 2 tane görevli bulunmaktadır. Bunların 2'si de din görevlisi olan papazdır. Gayrimüslim Ermenilerin birlikte yaşadığı Yaykıl divanına bağlı Çirnik köyündeki papaz Ermeni papazı diye belirtildiği halde, Kabalı divanına bağlı Kabalı köyündeki papaz için böyle bir tanımlama

yapılmamıştır. Bununda köylerdeki hane reislerinin adlarından dolayı Ermeni papazı olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerde Ermeni hane reisleri arasında yaptığımız mesleki tasnifte son grupta 2 kişi olarak belli bir mesleği olmayanlar yer almaktadır. Bunlar Kabalı köyünde yaşamaktadırlar. Belirli bir iş yapmayıp komşularının yardımıyla geçimlerini sağlayanlar olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak köylerdeki Ermeni hane reislerinin çoğunluğu, ziraatla uğraşanlar başlığı altında sıraladığımız ve defterdeki ifadeyle erbab-ı ziraat mesleği ile işgal ettikleri görülmektedir. Esnafılık ve ticaretle ilgili mesleklerden gayrimüslim Ermenilerin ticaret yaptıkları karşımıza çıkmaktadır. Köylerdeki gayrimüslim işçilerin hizmetkârlık yaptıkları, yani gündelikçi olarak diğer hane reislerinin yanında çalıştıklarını ifade edebiliriz. Şehirle mukayese ettiğimizde köylerde mesleki çeşitliliğin olmadığı, bunun daha ziyade köylerde gelir kaynakları tarıma dayalı olduğu için meslek çeşitliliğine ihtiyaç duyulmamasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı da köylerdeki meslekler, çoğunlukla tarım kaynaklı meslekler olmuştur.

(15) BOA, ML. VRD. TMT, No, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261

2- Ekonomik Yapı

Ekonomik faaliyetlerin yerleşim yerlerinin özellik ve imkânlarına göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Dolayısıyla şehirdeki ekonomik faaliyetlerle, köylerdeki ekonomik faaliyetler arasında farklılıkların olması doğaldır.

Şehirler, köylere göre daha yoğun bir hayatın yaşandığı kalabalık mekânlardır. Kalabalık bir nüfus ile buna bağlı olarak artan ihtiyaçlar ve isteklerin fazlalığı, şehirdeki ekonomik hayatın daha organize olmasını ortaya çıkarmıştır. Buna karşılık, köyler veya daha genel bir ifadeyle kırsal kesim ekonomik hayatın, bir ölçüde ihtiyaç duyulmadığı için organize olmadığı, ilişkilerin şahsileştiği, üretimin geçimlik, tüketimin az ve yaygınlaşmadığı, gelir kaynaklarının en önemli alanını tarım ve hayvancılığın oluşturduğu küçük yerleşim birimleridir¹⁶.

Genellikle köylerin ekonomik yapısı, tarım ve hayvancılığa dayanmakla beraber bazen tarımsal, bazen de hayvansal üretimin öne çıktığı görülmektedir. Bazı köylerde ise, her ikisinin de ağırlık kazandığı müşahede edilmektedir. Ziraî üretimin bölgelere göre farklılıklar arz ettiği de muhakkaktır. Bölgelerin coğrafi özelliği, ekonomik yapının farklılıklar göstermesini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Ermenilerin ekonomik faaliyetleri arasında, hayvancılığın ve hayvansal üretimin de yaygın olduğu gözlenmektedir (Bkz. Tablo: 4).¹⁷

a - Ermenilerin Gelir Kaynakları ve Dağılımı

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin ekonomik yapısı genel olarak dört değişik kaynaktan elde ettikleri gelirlere dayanmaktadır (Bkz. Tablo:4). İki unsur köylerde birlikte yaşadıklarından ekonomik yapılarını karşılaştırmak amacıyla gelir kaynaklarına ayrı ayrı yer verdik. Bu gelir kaynakları arasında ekonomik yapıya hakim, en önemli

kaynağın Ermenilerin kiraladıkları tarlalarda yaptıkları ziraî üretim gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Ziraî üretim içerisinde yer alan değişik tahıl türlerinin bütün Ermeniler tarafından köylerde yetiştirilmekte olduğunu ve tütün gibi sanayi ürününü de her köyde üretiminin yapıldığını gözlemlemekteyiz (Bkz. Tablo. 9).

Ermenilerin ziraata dayalı ürünlerden olan, bostan ürünleriyle, meyvecilikle uğraşmadıkları, dolayısıyla bu ürünlerden elde edilen geliri de bulunmamaktadır. Ziraata dayalı ürünlerden sağlanan gelirler, gayrimüslim Ermeni hane reislerinin gelir kaynakları içerisinde birinci sırada yer almaktadır. Hatta ziraat ürünlerinden birlikte yaşadıkları Müslümanlardan daha fazla gelir elde ettikleri görülmektedir. Ermenilerin gelir kaynakları arasında, ikinci sırada hayvansal gelirler, daha sonra ticari gelir olarak tütün ticaretinden sağlanan gelirler gelmektedir. Ardından ise meslek gelirleriyle, en az kaynağı meydana getiren ve diğer başlığı altında topladığımız gelirler bulunmaktadır.

Gelir kaynaklarını Ermenilerin yaşadıkları köyler itibariyle incelediğimizde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Bk. Tablo 4). Ziraî ürünlerin geliri açısından, Kabalı köyündeki Ermeniler, 339 dönümden bir yılda elde ettikleri 17928 kuruşla en yüksek gelire sahip olmuşlardır. Ardından Çirnik ve Yaykıl köylerindeki gelirler gelmektedir. Bu köylerin ziraî üretim gelirlerinin yüksek olmasının sebebi; hem hane sayısı bakımından fazla olmaları, hem de ziraî üretimin dönüm olarak geniş alanlarda yapılmış olmasındandır (Bkz. Tablo.7).

Hayvansal gelirden en fazla gelir 1117,5 kuruşla yine Kabalı köyü Ermeni hane reisleri tarafından sağlanmıştır. Onları yine Çirnik ve Yaykıl'daki Ermeniler takip etmektedir. Bu gelirin fazla olmasının sebebi

(16) Said Öztürk, Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul. 1996, s. 109

(17) Tablo 4'de görüldüğü gibi hayvancılıktan elde edilen gelir 1674,5 kuruşla toplam gelir içinde % 5,7' lik bir pay ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo: 4

Ermenilerin Gelir Dağılımı (Kuruş)

Köy Adı	Tarla Ziraatı	Bostan Ürünleri	Meyvecilik	Hayvancılık	Kereste Ticareti	Tütün Ticareti	Görevli Gelirleri	Kira Gelirleri	Diğer Gelirler	Toplam
Kabalı Müs	9654	760,5	1251	618	1595	-	420	545	-	14843,5
Kabalı Erm	17928	-	-	1117,5	-	2260	800	-	906	23011,5
Çirnik Müs	2616	247,5	54	80	-	-	120	-	-	3117,5
Çirnik Erm	1457,5	-	-	345	-	-	300	-	-	2102,5
Yaykıl Müs	1885,5	415	-	85	-	-	240	-	-	2625,5
Yaykıl Erm	3354	-	-	212	-	-	480	-	-	4046
Müs. Topl.	14155,5	1423	1305	783	1595	-	480	545	-	20586,5
Erm. Topl.	22739,5	-	-	1674,5	-	2260	1580	-	906	29160
Gen. Topl.	36895	1423	1305	2457,5	1595	2260	2060	545	906	49746,5

ise Ermeni hane reislerinin küçükbaş hayvan yerine büyük baş hayvan yetiştirmeleri ve sayı olarak da daha fazla hayvana sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Tütün ticareti ise sadece Kabalı'daki Ermenileri tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Maaş geliri olarak da yine en fazla gelirin sağlandığı Ermeni köyü Kabalı, ardında Yaykıl ve Çirnik gelmektedir. Diğer gelirler başlığında ise 906 kuruşla sadece Kabalı köyü bu gelire sahiptir.

Sonuç olarak, köylerdeki Ermenilerin temel geçim kaynağının ziraî üretim gelirleri olduğu anlaşılmaktadır. Ziraî üretim gelirlerinin toplam hâsıla içerisindeki payı %78'dir. Bu da, ekonomilerinin çoğunlukla tarıma dayalı olduğunu, ama hayvancılık ile tütün ticaretinin de ekonomik faaliyet olarak önemli olduğunu görülmektedir. Ermenilerin yaşadıkları köylerde hane reisleri ziraî üretim gelirlerini kiraladıkları tarlalardan elde ettikleri için kira bedeli ödemekteydiler. Ermenilerin yaşadığı Kabalı köyünün ise diğer Ermenilerin yaşadığı köylere göre refah seviyesinin daha ileri olduğu, sağlanan gelirlerin yüksek olmasından anlaşılmaktadır.

b- Gelir Kaynaklarının Dağılımı

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin, yukarıda belirttiğimiz gelir kaynaklarından elde ettikleri toplam gelir 29160 kuruştur. Bu

toplam gelir içerisinde tarla tarımından elde edilen gelirin toplam 22739,5 kuruş olduğu görülmektedir. Bu miktarda, toplam gelirin yarısından çok fazlasını oluşturmaktadır. Bu da, tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirin, köylerdeki Ermeni hane reislerinin ana kaynağının tarımsal ağırlıklı olduğu göstermektedir.

Tarımsal gelir kaynaklarını sırayla; 1674,5 kuruşla hayvancılık, 2260 kuruşla tütün ticareti, 1580 kuruşla meslek gelirleri ve 906 kuruşla da diğer gelirler takip etmektedir.

Gelir kaynaklarının toplam gelir içerisindeki oranlarına baktığımızda, en fazla gelirin % 78'lik oranla tarla tarımına ait gelirler olduğu, en az gelirin ise, % 0,3,1'lik oranla diğer gelirler başlığı altında topladığımız ve niteliği belirtilmeyen gelirler olduğu anlaşılmaktadır.

Köylerdeki Ermenilerin gelir kaynaklarının, oran olarak sıralanışı ise % 7,8 tütün ticareti geliri, % 5,7 hayvancılık, % 5,4 meslek gelirleri şeklindedir. Ticaret, meslek ve diğer gelir kaynakları dışındaki gelirlerin, yani çiftçilikten sağlanan gelirler olduğunu ve bu gelirlerin oranının % 83,7'ye ulaştığını görmekteyiz. Bu da Ermenilerin yaşadıkları köylerdeki gelir kaynaklarının ağırlıkla çiftçilikten sağlanan gelir olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo: 5

Hane Başına Düşen Gelir Miktarı (Kuruş)

Nahiye Adı	Divan Adı	Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Gelir	Hane Başına Düşen Gelir	Köy Ortalamasına Göre
Çarşamba	Kabalı	Kabalı Müs	17	14843,5	873,14	+
		Kabalı Erm	49	23011,5	469,62	+
Yaykıl	Çirnik	Çirnik Müs	6	3117,5	519,58	-
		Çirnik Erm	6	2102,5	350,41	-
	Yaykıl	Yaykıl Müs	7	2625,5	375,02	-
		Yaykıl Erm	9	4046	449,55	-
Müs. Top	3	3	30	20586,5	686,21	+1,-2
Erm. Top	3	3	64	29160	455,62	+1,-2
Genel Top	3	3	94	49746,5	529,21	+2,-4

Bu genel açıklamalardan sonra gelir kaynaklarını ve bu gelir kaynaklarının toplam gelir içerisindeki paylarını, Ermenilerin yaşadığı her bir köy için ayrı ayrı değerlendirdiğimizde en fazla gelire, Çarşamba nahiyesine tâbi, Kabalı köyü sakinlerinin sahip olduklarını görürüz. Bu köyde mevcut 49 Ermeni hanesinin bir yılda elde ettiği gelirin 23011,5 olduğu görülür. En az yıllık geliri bulunan Ermenilerin yaşadığı köy ise, Yaykıl nahiyesine tâbi ve 9 hanesi olan Yaykıl köyüdür. Yine Ermenilerin bulunduğu Çirnik köyü ile diğer köylerde birlikte ikamet ettikleri Müslümanların yıllık gelirleri tablo 4'de ortaya konulmuştur.

c- Hane Başına Düşen Gelir Miktarı

Kişi başına düşen gelir bir ülkedeki refah düzeyinin en önemli göstergesidir. Çünkü kişi başına düşen gelirin miktarı o ülkenin doğrudan ekonomik yapısıyla ilgili olup, bu gelirden meydana gelen artışlar ülkenin kalkınma gayretinin gidişatını gösterir¹⁸. Yani bir ülkenin zenginliği ve refah seviyesinin göstergesi, kişi başına düşen gelir miktarıdır.

Sinop'ta Ermenilerin yaşadığı köylerindeki gelir miktarını ortaya koyarken, faydalanacağımız kaynağın özelliği vergi mükelleflerinin gelirlerini verdiğinden, burada incelemeye tâbi tutacağımız kişiler vergi hanesi olacaktır. Bu itibarla da, kişi başına

düşen gelir miktarını tam olarak sağlıklı bir şekilde tahmin etme imkanı olamamaktadır. Ama hane başına düşen gelir miktarıyla ilgili, bazı karşılaştırmalar yapabilmemiz söz konusu olabilmektedir.

Ermenilerin, Müslümanlarla birlikte yaşadığı Kabalı, Çirnik ve Yaykıl köylerindeki hanelerden sadece Kabalı'da hane reislerinin ortalama gelirlerinin, hane başına düşen ortalama gelirin üzerinde olduğu görülmektedir. Diğer köylerdeki ise ortalama gelirin altında bir gelire sahiptirler. Bu da gayrimüslim Ermeni hane reislerinin gelirleri arasında kereste ticareti, bostan ürünleri, meyvecilik ve kira gelirlerinin olmamasından kaynaklanmaktadır (Bkz. Tablo. 4).

Ermenilerin yaşadıkları köylerde ortalama gelirlerinin en yüksek olduğu köy, 469,62 kuruşla Kabalı köyü, gelirlerinin en düşük olduğu köy ise, 350,41 kuruşla Çirnik köyüdür (Bkz. Tablo 5).

Köylerdeki Ermeni hane reislerinin kendi köyleri ölçeğinde gelir ortalamasına göre artı ve eksi düzeyde gelire sahip olanlar ile bütün Ermenilerin yaşadığı köyler ölçeğinde ortalama gelir düzeyine göre artı ve eksi gelire sahip olanların sayısal analizi yanında birlikte aynı köylerde yaşadıklarından karşılaştırmak amacıyla Müslüman hane reislerinin değerleri de tablo 6'da gösterilmiştir.

(18) Öztürk, a.g.e, s. 115

Tablo: 6

Köy Ölçeğinde Ortalama Gelire Göre Hane Sayısı

Köy Adı	Hane Sayısı	Hane Başına Düşen Gelir	Köy ortalaması Üzerinde Gelir	Oran (%)	Köy Ortalaması Altında Gelir	Genel Ortalama Üzerinde Gelir	Oran (%)	Genel Ortalama Altında Gelir	Toplam Gelir
Kabalı Müs	17	873,11	7	41,17	10	12	70,58	5	14843,5
Kabalı Erm	49	469,62	13	26,53	36	10	20,40	39	23011,5
Çirnik Müs	6	519,58	3	50,00	3	3	50,00	3	3117,5
Çirnik Erm	6	350,41	2	33,33	4	0	00	6	2102,5
Yaykıl Müs	7	375,02	3	42,87	4	2	28,57	5	2625,5
Yaykıl Erm	9	449,55	3	33,33	6	3	33,33	6	4046
Müs. Topl.	30	686,21	13	43,33	17	17	56,66	13	20586,5
Erm. Topl.	64	455,62	18	28,12	46	13	20,31	51	29160
Gen. Topl.	94	529,21	31	32,97	63	30	31,91	64	49746,5

Köy sakinlerinin köyleri genel ortalama gelirine göre artı gelire sahip hane reisleri en yüksek düzeyde % 26.53 oranıyla Çarşamba nahiyesine tâbi Kabalı'dır. Yani Kabalı köyündeki Ermeni hane reislerinin yaklaşık ¼'ü, köyün ortalama geliri üzerinde toplam hasıladan pay almışlardır. Bu anlamda en düşük oran ise, % 33.33' lük oranla Yaykıl nahiyesine tâbi Çirnik köyü ahalisi arasında gerçekleşmiştir.

Ermenilerin yaşadığı köylerin genel ortalaması açısından bakıldığında, en yüksek oranda artı gelir sahibi olanlar, % 20.40 oranla yine Çarşamba nahiyesinin Kabalı köyünün Ermenileridir. Yani bu köy sakinlerinin % 20,40'ı bütün köylerin ortalama gelir düzeyi olan 539,15 kuruşun üzerinde gelir elde etmişlerdir. Kabalı Ermenilerinin köy ortalaması 469,62 kuruştur. Bu gelir ortalamasının üzerinde gelir sahibi köy sakinlerinin oranı ise % 26,53 düzeyindedir. Bu anlamdaki en düşük oran ise, Yaykıl nahiyesinin Çirnik köyünde gerçekleşmiştir. Buralardaki hane halkından hiç birinin köylerin ortalama gelirinin üzerinde bir gelire sahip olmadıkları müşahade edilmektedir. Demek ki bu köylerdeki hane halkı ortalama gelirin altında gelir sağlamışlardır.

Köy gelir ortalaması ve bütün köylerin gelir ortalamasına göre Çarşamba nahiyesi-

sinin Kabalı köyü ahalisinin % 26,53'ü köy ortalaması, % 20,40'ı ise bütün Ermenilerin meskun oldukları köylerin ortalaması bakımından ortalama gelir düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Kabalı Ermenilerinden 13 vergi hanesi köy ortalamasına göre, 10 vergi hanesi ise genel ortalamaya göre artı gelir elde etmişlerdir.

3- Köylerdeki Toprağın Tasarruf Şekli ve Dağılımı

Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları üç köydeki ziraî amaçlı kaydedilen toplam toprak miktarı 1755 dönümdür. Bu toprakların % 72,25'i (1268 dönümü) ekili alanları, % 27,75'i (487 dönümü) nadasa bırakılmış toprakları oluşturmaktadır. Köylerdeki toplam toprağın, % 28,80'i (505,5 dönümü) Ermeniler tarafından ekilen topraklardır. Ermenilere ait nadasa bırakılmış topraklar bulunmamaktadır. Ermeniler ait toplam toprağın genel olarak köylere göre dağılımında, en yüksek pay 384,5 dönümlü Çarşamba nahiyesinin Kabalı divanının Kabalı köyüne aittir. En az toprağa sahip Ermenilerin yaşadığı köy ise, 57 dönümlü Yaykıl nahiyesinin Yaykıl divanının Yaykıl köyüdür.

Yerleşim yerlerinin sahip olduğu toplam toprak miktarı içerisinde, en yüksek düzeyde ekili alana sahip topraklar sırayla Ka-

Tablo: 7

Köylerdeki Ekili Alanların Ürün Cinsine Göre Dağılımı (Dönüm)

Divan Adı	Köy Adı	Hane Sayısı	Tahıl Ekimi	Bostan Ekim	Tütün Ekimi	Toplam
Kabalı	KabalıMüs	17	527	17,5	9	553,5
	Kabalı Erm	49	339	-	45,5	384,5
Çirnik	Çirnik Müs	6	85	6	2	93
	Çirnik Erm	6	60	-	4	64
Yaykıl	Yaykıl Müs	7	108	6	2	116
	Yaykıl Erm	9	50	-	7	57
Müs. Topl.		30	720	29,5	13	762,5
Erm. Topl.		64	449	-	56,5	505,5
Gen. Topl.		94	1169	1198,5	69,5	1268

balı köyü, Çirnik ve Yaykıl köylerinin Ermeni hanelerine ait olup, buralardaki hane reisleri tasarruflarında bulundurdıkları toprakların tamamını ekmişlerdir. Çünkü gayrimüslim hane reisleri kiraladıkları topraklarda üretim yapmaktaydılar. Bunlar arasında da ekili alan itibarıyla en az toprak, % 11,28'le Yaykıl köyü Ermeni hane reislerine aittir.

Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları üç köyde ekili alan miktarı 1268 dönümdür. Bunun 505,5 dönümü Ermenilerin kullanımında olan topraklardır. Bu toplam ekili alanın, ekim yapılan ürün cinsinden dağılımı ise şu şekildedir: 449 dönüm genellikle tahıl ekimi yapılan tarlalardır. Bostan ürünleri yetiştirilmemektedir. 56,5 dönümü ise sanayi bitkisi olan tütün ekiminin yapıldığı topraklar oluşturmaktadır (Bk. Tablo 7-8).

Tabloda görüldüğü üzere Ermeni hane reisleri tarafından ekili alanların en büyük kısmını % 88,82'lik oranla tahıl ürünlerinin ekiminin yapıldığı topraklar, % 11,18'inide tütün ekimi yapılan topraklar meydana getirmektedir.

Ermenilerin yaşadıkları köyler itibarıyla ekili toprağın dağılımına baktığımızda, en fazla ekili toprağın 384,5 dönümle (% 76.06) Kabalı olduğu görülmektedir. En az ekili toprağa sahip köy ise, 57 dönümle (% 11,28) Yaykıl Köyü'dür.

Köylerdeki toprakları, ekili bulunduğu ürünler açısından ele alarak, köyler baki-

mından değerlendirdiğimizde, en fazla tahıl ekimi yapılan topraklara sahip olan köyün 384,5 dönümle, yine Kabalı köyü olduğunu görürüz. Tütün ekiminin en fazla yapıldığı toprağın olduğu yer de, 45,5 dönümle, Çarşamba nahiyesine tâbi Kabalı köyündedir. Ermenileri iskan ettikleri 3 Köyde de tütün ekiminin yapıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Ermenilerin yaşadıkları köylerdeki ekili toprakların dağılımına baktığımızda, ziraî üretim çeşidine ve köylere göre toprak dağılımında farklılıklar görülmektedir. 3 köyde de hem tahıl hem de tütün üretiminin değişik oranlarda yapıldığını müşahade etmekteyiz.

Üretimdeki verimi artırmak amacıyla üretim dışı tutularak nadasa bırakılan toprakların, Ermeni hane reisleri için söz konusu değildi. Çünkü onlar köylerde kiraladıkları topraklarda üretim yapmaktaydılar.

a- Hane Başına Düşen Toprak Miktarı

Köylerdeki Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları üç yerleşim biriminde, mevcut 64 hane halkının sahip olduğu toplam toprak miktarı 505,5 dönüm idi. Buna karşılık, vergi hanesi başına düşen toplam toprak miktarı 7,89 dönümdür. Bu miktar sadece ekili toprakların toplam oranını ifade etmektedir. Çünkü Ermeniler toprakları kiraladıklarından nadasa bırakılan toprakları bu-

Tablo: 8

Köylere Göre Toprak Dağılımı (Dönüm)

Köy Adı	Hane Sayısı	Toplam Ekili Toprak (Dön)	Hane Başına Düşen Ekili Toprak	Toplam Gayri-Mezru Toprak	Hane Başına Gayri-Mezru Toprak	Toplam Toprak (Dönüm)	Hane Başına Düşen Toplam Toprak (Dön)	Ekili Toprak (%)	Gayri-Mezru Toprak (%)
Kabalı Müs	17	553,5	32,55	386	22,70	939,5	52,26	58,92	41,08
Kabalı Erm	49	384,5	7,84	-	-	384,5	7,84	100	-
Çirnik Müs.	6	93	15,5	53	8,83	146	24,33	63,70	36,30
Çirnik Erm	6	64	10,66	-	-	64	10,66	100	-
Yaykıl Müs.	7	116	16,57	48	6,85	164	23,42	70,73	29,27
Yaykıl Erm	9	57	6,33	-	-	57	6,33	100	-
Müs. Topl.	30	762,5	25,41	487	16,23	1249,5	41,65	64,45	27,75
Erm. Topl.	64	505,5	7,90	-	-	505,5	7,90	100	-
Gen. Topl.	94	1268	13,48	487	16,23	1755	49,55	72,25	27,75

lanmamaktadır. Köyler itibariyle hane başına düşen toplam toprak miktarı açısından konuya baktığımızda, en fazla toprağın 10,66 dönümle, Yaykıl divanının Çirnik köyündeki, en az toprağın ise 6.33 dönümle aynı divanının Yaykıl köyünün Ermeni hane reislerine ait olduğu görülmektedir. Hane başına düşen toplam toprak dağılımında Çirnik ve Kabalı köydeki ortalamanın, genel ortalamanın üzerinde Yaykıl'da ise altında olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 8).

Ermeni hane reislerinin ekim yaptıkları toprakların, ekilen ürünlerin cinslerine göre miktarları ise şu şekildedir: Tahıl ekimi yapılan toprakların hane başına düşen miktarı 7,01 dönümdür. Tütün üretimi de ise hane başına düşen ekili alan miktarı 0,88 dönümdür.

b- Yetiştirilen Ürünler

Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadığı köylerde yetiştirilen zirai ürünleri; taneli bitkiler olarak bilinen tahıllar ve tarla ürünleri, sanayi ürünleri, bostan ürünleri ve meyveler olmak üzere gruplandırabiliriz. Bu ürünlerden sadece taneli bitkiler, tarla ürünlerinden olan sarımsak ile sanayi ürünü olan tütün Ermeniler tarafından yetiştirilmektedir. Diğerleri ise birlikte aynı köyü paylaştıkları Müslümanların yetiştirdikleri ürünlerdir.

Yetiştirilen ürünleri belirlediğimiz gruplamaya göre, aşağıdaki tablo verilerinden yararlanarak değerlendirelim. Tahıl ürünlerinden en çok ekimi yapılan üründen başlayarak sıralanışının; arpa, buğday, mısır ve yulaf şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ermeniler tarafından üretimi yapılan, tahılların toplam miktarı 3635 kiledir. Bu toplam içerisinde 1380 kile ve % 37,96'lık oranla arpa, en fazla yetiştirilen tahıldır. Her köyde üretimi yapılan arpa, köyler itibariyle en çok 1050 kileyle Kabalı'da en az miktarda 145 kileyle Yaykıl köyünde yetiştirilmiştir.

Temel gıda maddesi olan ve üretimi köylerin hepsinde yapılan buğday, 1295 kile miktar ve % 35,62'lik oranla tahıl üretiminde ikinci sırada yer almaktadır. Buğday üretiminin en yüksek olduğu köy 960 kileyle Kabalı köyü, en düşük miktarda üretimin yapıldığı yer de 145 kileyle Çirnik köyüdür.

Tahıl ürünleri arasında yer alan mısır, 735 kile ve % 22,70'lik payla üçüncü sıradadır. Mısır en fazla 735 kile olarak Kabalı köyünün Ermeni hane reisleri yetiştirilmiştir. En az miktarda 40 kile olarak Yaykıl köyünde üretilmiştir.

Hayvan yemi olarak kullanılan ve her Ermeni köyünde üretimi yapılan yulaf, 135 kile ve % 3,72'lik payla yetiştirilen tahıllar arasında dördüncü sırada yer almaktadır.

Tablo: 9

Köylerde Yetiştirilen Ürünlerin Dağılımı

Köy Adı	Tabıllar ve Tarla Ürünleri (Kile)								Sanayi Ürünü	Bostan Ürünleri
	Arpa	Buğday	Mısır	Yulaf	Gernik	Sarımsak	Keten	Keten Tobumu	Tütün (Dönüm)	Bostan Ürünleri (Dönüm)
Kabalı Müs	610	600	90	240	60	150	55	450	9	17,5
Kabalı Erm	1050	960	735	20	-	20	-	-	45,5	-
Çirnik Müs	125	130	20	90	-	60	-	-	2	6
Çirnik Erm	185	145	50	85	-	75	-	-	4	-
YaykılMüs	135	145	25	20	-	100	-	-	2	6
Yaykıl Erm	145	190	40	30	-	150	-	-	7	-
Müs. Topl.	870	875	135	350	60	250	55	450	13	29,5
Erm. Topl.	1380	1295	825	135	-	245	-	-	56,5	-
Gen. Topl.	2250	2170	960	485	60	495	-	450	69,5	29,5

En fazla 85 kileyle; Çirnik köyünde, en az miktarda 20 kileyle; Kabalı köyünde üretimi yapılmıştır.

Tarla bitkisi olarak, ekili tarla alanı içerisinde yer alan fakat kaç dönüm toprakta üretimlerinin yapıldığı belirtilmeyen; sarımsağın miktarını öşür bedellerinden tespit edebilmekteyiz. Dolayısıyla 3 köydeki Ermeniler tarafından da ekimi yapılan sarımsak, toplam 245 kile üretilmiştir. Köyler itibariyle en yüksek miktarda 150 kileyle Yaykıl köyünde, en düşük miktarda 20 kile olarak Kabalı Köyünde yetiştirilmiştir.

Sanayi bitkisi olarak dönüm başına en yüksek verimin alındığı tütün; 56,5 dönümde üç köydeki Ermeniler tarafından yetiştirilmekteydi. En çok, 45,5 dönümde, Kabalı köyünün Ermeni hanelerince ekimi yapılmıştır. Ayrıca mevcut diğer, Çirnik ve Yaykıl köylerindeki Ermeni hanelerinin de tütün yetiştirdikleri görülmektedir. Tütün ekiminin en az olarak 4 dönümde, Çirnik köyünde yapıldığını görmekteyiz (Bkz. Tablo 9).

Sonuç olarak köylerde yetiştirilen tahıllar ile tarla ürünlerinin toplam miktarı 3880 kiledir. Bu toplam miktarın ürünler itibariyle dağılımı, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buna göre, tahıllardan arpa ve buğda-

yın en çok üretimi yapılan ürünler olduğunu, diğer tahıl ürünlerinden mısırdan hemen hemen 3,5 kat, yulaftan ise yaklaşık 20 kat daha fazla, tarla ürünlerinden ise ortalama 11 kat daha çok üretildiklerini söyleyebiliriz. Yetiştirilen ürünlerin birim fiyatını, alınan öşür bedeli üzerinden kile olarak hesapladığımızda; arpanın 4 kuruş, buğdayın 8 kuruş, yulafın 3 kuruş, mısırın birim fiyatının 4 kuruş ve sarımsağın da 3 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

4- Hayvancılık

Köylerde Ermeni hane reisleri arasında hayvancılığın gelir kaynakları arasında üçüncü sırada yer alması, yaygın olarak yapılan bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Toplam hasıla içerisindeki payı da % 5,7'dir. Hayvancılığın, ihtiyaçları karşılamaktan öte, piyasa için üretim yapılan bir uğraşı alanı olduğunu ifade edebiliriz. Hayvan olarak, büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin yanında sadece Kabalı köyünde arıcılığın yapıldığı dikkati çekmektedir¹⁹. Köyler itibariyle hayvanların sayısı ve türleriyle, elde edilen gelirin değerlendirilmesini şöyle açıklayabiliriz:

Köylerde küçükbaş hayvancılığın, Müslüman hane reislerince, büyük baş hay-

(19) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4694, Tarih.1260-1261

Tablo: 10

Köylerdeki Küçük Baş ve Büyük Baş Hayvan Dağılımı ve Geliri

Köy Adı	K. Baş Hayvan (Adt)	Gelir Getiren K. Baş Hayvan (Adt)	Toplam Gelir (Kırş)	B. Baş Hayvan (Adt)	Gelir Getiren B. Baş Hayvan (Adt)	Toplam Gelir (Kırş)	Genel Toplam Gelir
Kabalı Müs	25	20	55	163	38	545	600
Kabalı Erm	-	-	-	326	88	1117,5	1117,5
Çirnik Müs	95	95	195	51	6	80	275
Çirnik Erm	-	-	-	59	11	345	1345
Yaykıl Müs	-	-	-	65	11	85	85
Yaykıl Erm	-	-	-	49	17	212	212
Müs. Top.	120	115	250	279	55	710	960
Erm. Top.	-	-	-	434	116	1674,5	1674,5
G. Toplam	120	115	250	713	170	2384,5	2634,5

Tablo: 11

Köylerdeki Büyük Baş Hayvanların Köylere Göre Dağılımı (Adet)

Köy Adı	Karasığır Öküzü	Camus Öküzü	Sağmal Karasığır İnek	Sağmal Camus İnek	Gayri sağmal Karasığır İnek	Karasığır Buzacağı	Karasığır Dana	Karasığır Düve	Camus Malak	Camus Dana	Camus Düve	Toplam
Kabalı Müs	30	20	31	7	9	29	17	14	4	2	-	163
Kabalı Erm	48	46	75	13	3	78	20	26	17	-	-	326
Çirnik Müs.	22	8	5	1	2	4	4	3	1	-	1	51
Çirnik Erm	20	10	8	3	1	8	3	4	1	-	1	59
Yaykıl Müs	16	4	16	-	5	4	8	12	-	-	-	65
Yaykıl Erm	4	8	13	4	1	8	5	1	5	-	-	49
Müs. Top.	68	32	52	12	16	37	29	29	5	2	1	279
Erm. Top.	72	64	96	20	5	94	28	31	23	-	1	434
G. Toplam	140	96	148	32	21	225	57	60	28	2	2	713

vancılığın ise iki unsur tarafından da yapıldığı görülmektedir. Büyük baş hayvan türü olarak sığır, camus (manda), Buzacağı, dana, düve ile koşum ve yük hayvanlarının yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında daha çok sığır türü hayvanlar bulunmaktadır. Sığır türünde gelir getiren sağmal inek dışında diğerlerinden gelir kaydedilmemiştir. Camus türünde sadece sağmal camustan gelir elde edilmiştir. Koşum ve yük hayvanlarından sağlanan bir gelir bulunmamaktadır. Sığır türü içerisinde koşum hayvanı olarak kullanılan karasığır öküzüyle, camus türündeki camus öküzü sayısı türleri içerisinde en fazla olan büyük baş hayvanlardır. Yük hayvanı olarak kullanılan türler içerisinde en fazla miktarda kısrağ bulunmaktadır (Bkz Tablo 10-11) .

Köylerde tarım için tarla sürümünde ve taşımada faydalanan hayvan türlerini toplu bir şekilde değerlendirdiğimizde, koşum ile taşıma amaçlı faydalanan at ve kısrağın 3'er tane ve sayı olarak da en çok bulunan hayvandır. Bu hayvanların yavrusu olan tayda en fazla olan hayvan türü olarak görülmektedir. (Bkz. Tablo 12).

Köylerde Ermeni hane reislerine ait toplam büyük baş hayvan sayısı, yük hayvanları da dahil 445'dir. Değişik amaçlarla yetiştirilen ve değişik alanlarda kullanılan, bu toplam sayının 326'sı (% 73,25) sığır, 108'i (% 24,26) camus ve 11'i (% 2,5) yük hayvanıdır. Toplam sığır türünün 96'sı sağmal inek, 20'side sağmal camus ineğidir. Bu hayvanlardan sağlanan yıllık gelir de 1457 kuruştur.

Hayvanlardan sağlanan gelirler, süt ve yağ gelirleridir. Ayrıca hayvan başına düşen yıllık gelirin, genellikle sağmal karasığır inek için 10 kuruş, sağmal camus inek için de 20 kuruş olduğunu temettuât kayıtlarından tespit etmekteyiz.²⁰

Tablo: 12

Köylerdeki Yük Hayvanların Dağılımı

<i>Divan ve KöyAdı</i>	<i>Kısrak (Adet)</i>	<i>Tay (Adet)</i>	<i>At (Adet)</i>	<i>Toplam</i>
Kabalı Müs	14	3	2	19
Kabalı Erm	3	4	1	8
Çirnik Müs	2	2	-	4
Çirnik Erm	-	1	1	2
Yaykıl Müs	2	5	-	7
Yaykıl Erm	-	-	1	1
<i>Müs. Top.</i>	<i>18</i>	<i>10</i>	<i>2</i>	<i>30</i>
<i>Erm. Top.</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>3</i>	<i>11</i>
<i>G. Toplam</i>	<i>21</i>	<i>15</i>	<i>5</i>	<i>41</i>

Büyük baş hayvanlardan sağmal inek en fazla miktarda, 75 adet olarak Kabalı Ermeni hane reisleri yetiştirilmekteydi. Sağmal camus inek de, 13 adet olmak üzere yine Kabalı'da beslenmekteydi. Tarımda tarla sürümünde yaralanılan karasığır öküzünün, en fazla olduğu yerleşim birimi 48 adetle Kabalı ve camus öküzünün en fazla olduğu yer yine 46 adetle Kabalı'da bulunmaktadır. Yük hayvanı olan ve taşımacılıkta kullanılan kısrak ile at en fazla miktarda, 4 adet olarak Kabalı Ermenilerinde, tay ise 4 adet kabalı'da 1 tane ise Çirnik'te bulunmaktaydı.

Ermeni hane reislerine ait hayvanların köyler itibariyle genel olarak dağılımına baktığımızda, hayvancılığın en yoğun olduğu köyün Kabalı olduğu görülmektedir. Burada 326 adet büyük baş, 8 adet yük hayvanı ve 1,5 kovan da arı bulunmaktaydı.²¹ Ardından 59 büyük baş, 2 adet yük hayvanı ile Çirnik²² 49 büyük baş ve 1 adet yük hayvanı ile Yaykıl'daki²³ Ermeni hane reisleri gelmektedir. Hayvancılıktan elde edilen gelirler açısından baktığımızda Kabalı'daki Ermeni hane reislerinin sağladığı gelir, büyük baş hayvancılıktan 1050 kuruş ve arıcılıktan elde edilen gelir 22,5 kuruş olmak üzere toplam 1072,5 kuruşla en fazla gelir sağlayanlardır. Daha

sonra 212 kuruş ile Yaykıl ve 150 kuruşla da Çirnik köylerindeki Ermeni hane reisleri gelmektedir. Hayvancılıktan elde edilen en az gelirden Çirnik köyünün sakinlerine aittir.

5- Köylerdeki Vergi Türleri

Bir devletin devamlılığını ve devlet olma özelliklerinden kaynaklanan fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gelir kaynaklarına ihtiyacı vardır. Tarih boyunca da devletlerin en önemli gelir kaynaklarını vergiler teşkil etmiştir. İşte, devletin faaliyetlerinin yürütülebilmesi için ekonomik kaynaklardan siyasi kararlar, devlete kaynak aktarılması anlamını ifade eden vergi²⁴ tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının temel mekanizmalarından biri olmuştur²⁵. Bu sebeple vergilendirme, nüfusun hayat şartlarını, gıda miktarını ve yatırım yapma gücünü belirlediği gibi aynı zamanda ekonomik değişmelere cevap verme yöntemini de etkilemektedir.

Osmanlı Devleti yöneticileri, devletin hâkimiyeti süresince tarihten gelen tecrübe ve birikimlerine, yeni şartlar karşısında üretilen orijinal fikirlerini yansıtarak, çeşitli safhalarda karşılaşılan güçlükleri çözüme kavuşturmada kullanarak, değişik karakterler ve uygulama biçimlerinde düzenlemeler yapmışlardır. XIX. yüzyılın ortalarında, Tanzimat'la birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi malî yapının yeniden düzenlenmesi konusunda pek çok reform çalışması yapılmıştır. Dolayısıyla Tanzimat, uzun yıllar varlığını sürdürmüş olan Osmanlı vergi sisteminin, köklü değişimine başlangıç olmuştur.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte başlayan, bu dönem süresince ve sonrasında devam

(20) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4680, 4683,4 694, Tarih.1260-1261

(21) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4694, Tarih.1260-1261

(22) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4680, Tarih.1260-1261

(23) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4683, Tarih.1260-1261

(24) Öztürk, a.g.e, s,173

(25) Güran, a, g,m, 1985,s.316

eden vergi reformlarıyla, dönemin yöneticilerinin vergi sistemine getirmeye çalıştıkları en önemli yenilik, basit ve sade bir uygulama biçimini kazandırmak olmuştur. Gayrimüslim tebaadan “*cizye*” alınması esası devam ettirilmiştir. Aynı şekilde “*tekalif-i örfiye*” adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek yeniden bir bütün halinde “*vergü-yi mahsusa*” adı altında alınması kararlaştırılmıştır²⁶.

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren çok çeşitli vergiler düzenlenip halktan tevzi edilmiştir. Ancak biz burada çalışmamızın ana kaynağını oluşturan temettuât defterlerinde zikredilen ve yukarıda belirttiğimiz belli başlı vergiler üzerinde duracağız. Önce vergiler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, köylerdeki uygulanmasının değerlendirilmesini yapacağız.

a- Vergi-yi Mahsusa

Tanzimat idarecileri tarafından örfî vergiler yerine getirilen “Ancemaati Vergi”, “Vergi-yi Mahsusa”, “Vergü” ve “Komşuca Alınan Vergi”²⁷ gibi değişik adlar verilen bu vergi, 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Vergi-yi mahsusa herkesin az çok kazancı gözetilerek tevzî edilen ve dikey eşitliği sağlayabilme özelliği gösteren, genel bir vergi özelliği taşımaktaydı.

Ermeni hane reislerinin yaşadığı 3 köyde 56 vergi-yi mahsusa yükümlüsünün, toplam ödediği vergi miktarı 2378,5 kuruştur. Hane başına düşen ortalama vergi miktarı da 42,47 kuruştur. Vergi-yi mahsusanın köylerde yaşayan Ermeni hane reisleri itibariyle dağılımına baktığımızda, en yüksek verginin 1745,5 kuruş olarak Kabalı’daki yükümlülerinden tahsil edildiği anlaşılmaktadır. En fazla vergi mükellefinin bulunduğu bu köyde, hane başına düşen ortalama vergi miktarı 40,49 kuruştur. Bu oran 3 köydeki Ermeni hane reislerinin genel ortalama gelirinin altındadır. En düşük vergi-yi mahsusayı da, 5 mükellefi olan ve

279 kuruş ödeyen Çirnik köyü yükümlüleri vermişlerdir. Söz konusu köyde hane başına düşen ortalama vergi miktarı 55,80 kuruştur. Bu oran genel ortalamadan üzerindedir. Hane başına düşen ortalama vergi miktarının en yüksek olduğu köy, 5 mükellefiyle ve 55,80 kuruşluk miktarıyla Çirnik’tir. En düşük ortalama gelire sahip olan köy de, 43 vergi yükümlüsüyle ve 40,59 kuruşluk vergi miktarıyla Kabalı köyündeki Ermeni haneleridir.

Toplanan vergi-yi mahsusanın oran olarak dağılımı şöyledir. Hane sayısı bakımından Ermenilerin en kalabalık olduğu Kabalı köyünden, en fazla oranla toplam verginin % 3,3’ünün toplandığını görmekteyiz. En az oran % 0,5’lik miktarla Çirnik mükelleflerinden toplanmıştır. Diğer yerleşim birimlerindeki vergi-yi mahsusanın dağılımının ise birbirine yakın oranlarda gerçekleştiği görülmektedir (Bkz Tablo 13).

Tablo:13

Köylerdeki Vergi-yi Mahsusanın Dağılımı

Köy Adı	Hane Sayısı	Toplanan Vergi (krş)	Hane Başına Düşen Vergi (Krş)	Oran (%)
Kabalı Müs	16	1767	120,43	3,4
Kabalı Erm	43	1745,5	40,59	3,3
Çirnik Müs	6	280	46,66	0,5
Çirnik Erm	5	279	55,80	0,5
Yaykıl Müs	7	930	132,85	1,7
Yaykıl Erm	8	354	44,25	0,6
Müs. Top.	29	2927	100,93	55,17
Erm. Top.	56	2378,5	42,47	44,83
G. Toplam	85	5305,5	62,41	100

Vergi-yi mahsusadan muaf tutulan hane reisleri bulunmaktadır. Bunlar genellikle, emlakı, arazisi ve hayvanatı olmayanlar ve çalışacak kudreti bulunmayan hane reisleridir. Yani herhangi bir gelire sahip olmayanlardır. Bunlar temettuât kayıtlarında, komşularının yardımıyla geçinen ve çalışamayacak durumda olanlar, yetimler, bedensel özürllüler, dilenciler ile belli bir sanatı olmayanlar olarak belirtilmişlerdir. Ayrıca mesleği hizmetkârlık

(26) Tefvik Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841– 1861), Ankara 1989,s13

(27) Öztürk, a.g.e, s174, Salih Aynural, Tanzimat Dönemi Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, İstanbul 1994, s.103

olup, herhangi bir mal varlığı olmayanlar ve görevli olan papazlardan vergi tahsil edilmiştir.²⁸

b- Öşür

Öşür kelime anlamı olarak onda bir anlamına gelmektedir. Fakat daha geniş anlamıyla, İslam toprak hukukuna göre sakinleri isteyerek Müslüman olan yerler ile savaş yoluyla alınıp gaziler arasında paylaştırılan topraklar üzerinde, ürünlerin gayrisafi miktarının 1/10 oranında alınan bir arazi vergisini ifade etmektedir.²⁹ Aynı zamanda ibadet niteliğinde olup, arazinin zekâtı olarak değerlendirilmektedir.³⁰ Öşür vergisi, hububat, bostan, meyve bahçesi, bağ ve otlaklardan elde edilen zirai mahsullerden alınmıştır.

Öşür anlam itibariyle, onda bir olmakla beraber yukarıda belirtildiği gibi farklı oranlarda tahsil edilmekteydi. Bunun en önemli sebeplerinden birincisi, öşür vergisi içerisinde matrah menşeleri birbirinden farklı olan çeşitli vergilerin bir arada tahsil edilmesiydi³¹. İkincisi ise, tarım yapılan arazinin verimliliği ile ilgilidir³². Ancak Tanzimat dönemine gelindiğinde, çeşitli sancaklarda farklı farklı olarak alınan öşür vergisinin, kelimenin anlamına uygun olarak 18 Nisan 1840 tarihli bir ilmühaberle, genel olarak bütün mahsullerden onda bir oranında alınması kararlaştırılmıştır³³. Tanzimat'ın uygulanmadığı yerlerde de öşürün, eski tahrir defterlerinde görülen oranlar üzerinden tahsil edilmesine devam edilmiştir.

İncelediğimiz dönemde, Ermeni hane reislerinin yaşadığı köylerde öşür vergisi 10/1 oranında uygulanmaktaydı. Toplam 3 yerleşim biriminde 45 vergi yükümlüsü hane reisinden, 2378,5 kuruş öşür vergisi tahsil edilmiştir. Hane başına düşen ortalama öşür vergisi yükü 51,85 kuruştur. Toplam öşür vergisi yükü köylerde, ziraat yapılan toprakların geniş bir alanı kaplamasına ve elde edilen ürüne bağlı olarak yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bu fazlalığın hem miktar

bakımından, hem de hane başına düşen vergi yükü bakımından olduğu görülmektedir.

Öşür vergisinin köylere göre dağılımına baktığımızda, en fazla verginin 1803,5 kuruş olarak Kabalı köyü Ermeni hanelerinden tahsil edildiği görülmektedir. Hane başına düşen miktar ise 53,04 kuruştur. Bu oran köylerdeki genel ortalamasının üzerindedir. En düşük öşür vergisi 5 vergi mükellefi bulunan ve 168 kuruş ödeyen Çirnik köyü Ermeni yükümlülerinden toplanmıştır. Bu köyde hane başına düşen vergi miktarı 33,60 kuruşla genel ortalamasının altında kalmıştır. Hane başına düşen vergi miktarının en yüksek olduğu yerleşim birimi, 6 vergi mükellefi bulunan ve 60,33 kuruş ortalama gelire sahip olan Yaykıl köyü Ermeni sakinleridir.

Köylerde iskan eden Ermeniler ziraat üretim faaliyetiyle uğraşmışlardır. Öşür vergisinin ziraat üretimi dayalı olması sebebiyle bu mükelleflerden de vergi tahsili yapılmıştır. Ermenilerin yaşadığı 3 köyde ortalama hane başına düşen vergi miktarı Kabalı ve Yaykıl'da genel ortalamasının üzerinde Çirnik'te ise altında gerçekleşmiştir.

Tablo: 14

Köylerdeki Öşür Vergisinin Dağılımı

Köy Adı	Hane Sayısı	Toplanan Vergi (Kırş)	Hane Başına Düşen Vergi (Kırş)	Oran (%)
Kabalı Müs	16	1360	35,00	3,23
Kabalı Erm	34	1803,5	53,04	4,30
Çirnik Müs	6	254,5	42,4	0,60
Çirnik Erm	5	168	33,60	0,40
Yaykıl Müs	7	251	35,85	0,60
Yaykıl Erm	6	362	60,33	0,87
Müs. Top.	29	1865,5	64,32	44,43
Erm. Top.	45	2333,5	51,85	55,57
G. Toplam	74	4199	56,74	100

Köylerde Ermenilerden tahsil edilen öşür vergisinin oran olarak dağılımına baktı-

(28) BOA, Maliye Nezareti ML. VRD. TMT, No: 4680, 4683, 4694, Tarih.1260-1261

(29) Öztürk, a, g, e, s. 184

(30) Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1993, s. 485

(31) Barkan, a, g, e, s. 487

(32) Aynural, a, g, e, s. 122

(33) Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavâidi, Dersaadet.1330, s. 241, Resat Kaynar, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, Ankara. 1985, s. 163

ğımızda % 4,30 gibi en yüksek oranla Kaba-
lı'dan toplandığını görmekteyiz. En az oran
da % 0,40'lık miktarla Çirnik köylerindeki
Ermenilerden tahsil edildiği görülmektedir.
Yaykıl köyü Ermeni sakinlerinin öşür
vergisinin oranı ise 0,87'dir. (Bkz. Tablo 14)

c- Cizye

İslam hukukunda "cizye" zimmîler
üzerine tarh edilen himaye ve emniyet ver-
gisinin adıdır³⁴. Zimmîler ise İslam dininin
hizmetine girmiş gayrimüslimlerdir. Dolayı-
sıyla cizye, fethedilen yerlerde bulunan gayri-
müslim tebaanın 4 - 75 yaş arasındaki sağlıklı
erkeklerinden tahsil edilen bir baş vergisiydi.
Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din
görevlileri bu vergiden muaf³⁵ tutulmaktay-
dılar. Gayrimüslimler cizye vermekle hem
askerlikten muaf tutuluyorlar, hem de inanc
ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında
garanti altına alınmış oluyorlardı³⁶.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel İslamî
cizye anlayışı benimsenerek ülkede bulunan
zimmî statüsündeki kişilerden cizye vergisi
alınmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren
alınmaya başlayan cizye vergisi, aynı zaman-
da devletin çok önemli gelir kaynaklarından
birini de teşkil etmekteydi³⁷.

Cizye vergisi kişinin ekonomik gü-
cüne göre al'â (yüksek), evsat (orta), ednâ
(düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta idi.
Yani mükellefler gelirlerine göre zengin, orta
halli ve fakir diye bu sınıflardan birine dahil
olarak bu vergiyi öderlerdi. İlk dönemlerde
fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve
zenginler ise 30 akçe öderlerken, III. Murad
zamanında bu miktarlar % 50 artırılarak 15,
30, 45'er akçe olmuştur.

1691'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa
zamanında yapılan cizye reformu ile bu mik-
tarlar, klasik İslamî usulde olduğu gibi al'âdan
48, evsattan 24 ve ednadan 12 dirhem gü-
müştür alınması şeklinde kararlaştırılmıştı³⁸.

Daha sonraları bir dirhem gümüş 1 kuruşa
karşılık gelmesiyle birlikte, aynı miktarda ku-
ruş olarak tahsil edilmeye başlanmıştır.1834
yılında ise sikke üzerinden yapılan bir ayarla-
ma sonucunda bu miktar 60, 30 ve 15 kuruş
olarak belirlenmiştir³⁹.

Tanzimat'tan önce cizyedarlar ve özel
memurlar tarafından tahsil edilen cizye ver-
gisinin tahsilinde, Tanzimat'tan sonra de-
ğişikliğe gidilmiş ve muhassıllar vasıtasıyla
toplanmasına başlanmıştır. Muhassıllar doğ-
rudan vergileri tahsil etmeyip, vergi mahalli-
ne giderek her mahalle ve köye isabet eden
cizyenin miktarının yazılı bulunduğu defter-
leri, reaya kocabaşlarına veya bunların vek-
killerine vererek her şahsın durumuna göre
belirlenmiş olan cizyenin tahsil edilmesini
bildirmişlerdir. Cizye mükellefi olan şahıslar
da cizyelerini kocabaşlarına veya vekillerine
ödedikten sonra kocabaşların topladıkları
parayı hazineye teslim edilmek üzere görevli
muhassıllara teslim etmeleriyle, verginin
tahsil edilmesi tamamlanmış olurdu⁴⁰. 1840
yılından itibaren bu şekilde uygulanan cizye
tahsili, Tanzimat'ın uygulanmadığı müstesna
bölgelerde vali ve mübaşirler vasıtasıyla tahsil
edile gelmiştir⁴¹.

Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tabi
üç köyde Müslümanlarla birlikte yaşayan 64
Ermeni hane reisinden, tamamı devlete cizye
vergisi ödemekle yükümlüydü. Ermenilerin
yaşadığı bu köyler içerisinde en çok cizye mü-
kellefi, Kabalı köyünde mevcuttu. Bu köyde-
ki cizye yükümlülerinden tahsil edilen miktar
1125 kuruştur. üç köydeki toplam 64 cizye
yükümlüsünden toplanan miktar ise 1560
kuruştur (Bkz. Tablo 16)

(34) C.H. Becker, "Cizye", İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1977, s.199,
M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,
İstanbul, 1983, C.I, s.297-302

(35) Ufuk Gülsoy, Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni,
İstanbul. 2000, s. 13

(36) Becker, a, g, e, s. 200, Şener, a, g, e, s.113

(37) Aynural, a, g, e, s. 115

(38) Pakalın, a, g, e, s. 301

(39) Pakalın, a, g, e, s. 302

(40) Abdüllatif Şener, Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi,
İstanbul, 1990, s. 116

(41) Öztürk, a, g, e, s. 181

Tablo: 15

Köylerdeki Cizye Yükümlüsü Hane Reislerinin Vergi Dağılımı

Köy Adı	Hane Sayısı	Al'a	Evsat	Edna	Cizye Yükümlüsü Toplamı
Kabalı Erm	49	-	26	23	49
Çirnik Erm	6	-	5	1	6
Yaykıl Erm	9	-	9	-	9
Toplam	64	-	40	24	64
Oran (%)	-	-	62.5	37.5	64

Tablo: 16

Köylerdeki Cizye Vergisi Yükümlülerinin Ödedikleri Vergi Miktarı

Köy Adı	Hane Sayısı	Al'a	Evsat	Edna	Toplam Cizye Miktarı (Kırş)
Kabalı	49	-	780	345	1125
Çirnik	6	-	150	15	165
Yaykıl	9	-	270	-	270
Toplam	64	-	1200	360	1560

Cizye yükümlüsü olan hane reislerinin ödedikleri vergilere göre; 40'ının orta halli, 24'ünün fakir gruptan oldukları ve zengin gruptan ise kimsenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cizye vergisini ödemekle yükümlü olan hane reislerinin % 62,5'inin orta halli, % 37,5'inin fakir oldukları görülmektedir (Bkz Tablo 15).

d- Köylerdeki Toplam Vergi Yükü

Köylerdeki Ermeni vergi mükelleflerinden 1844 yılında tahsil edilen 3 çeşit verginin toplamı 6272 kuruştur. Bu toplam verginin türlerine göre dağılımı da şöyledir. Vergi-yi mahsusa 2378,5 kuruş, öşür 2333,5 kuruş ve cizye miktarı ise 1560 kuruştur.

Köylerde yaşayan Ermeni hane reislerinin 1844 yılı gayrisafı toplam gelirleri 29160 kuruştur. Köylerin bu toplam gelirini, devlete ödedikleri vergi miktarının toplamına oranladığımızda köylerin vergi yükünü bulmuş oluruz. Bu da % 21,50'dir. Tespit ettiğimiz bu toplam vergi yükünün % 8,2'sini vergi-yi mahsusa, % 8,0'ını öşür, % 5,3'ünü ise cizye vergisi oluşturmuştur.

Sonuç

Sinop'un Çarşamba ve Yaykıl nahiyelerine tabi divanlara bağlı üç köyde Müslümanlarla birlikte yaşayan 64 Ermeni hane reisi hakkındaki bu çalışmayla, Osmanlı dönemi Anadolu'nun köylerindeki Ermenilerin sosyal ve ekonomik yapısının değerlendirilmesi ve dönem itibariyle durumunun ortaya konulması amaçlandı. İki unsurun köylerde birlikte yaşamasından dolayı sadece Ermeniler hakkında değil, Müslümanlar ilgili bilgiler de verilerek karşılaştırma amacı güdülmüştür.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelik olarak yapılan temettuat sayımlarından, Sinop'a ait olan defterlerden faydalanılarak, bahsi geçen köylerdeki Ermeniler hakkında sosyal ve ekonomik anlamda birçok ayrıntı tespit edilmiştir. Bunlar arasında, nüfusun dönem itibariyle hareketli ve birlikte yaşadıkları Müslümanlardan fazla olduğu tespit edilmiştir. Ermeni hane reislerinin aldıkları isimler ile kullandıkları sıfatlarının ve uğraştıkları mesleklerinin sosyal hayatının özelliklerini yansıttığı ve isimlendirmede Müslümanlardan etkilendikleri de gözlemlenmiştir.

Ermeni hane reisleri uğraş verdikleri işleri gereği; Ziraatla uğraşanlar, işçiler, ticaret yapanlar, görevliler ve mesleği olmayanlar olmak üzere beş grupta toplamak mümkündür. Köy olması itibariyle de yoğun olarak yapılan işin % 67,11 gibi bir oranla ziraat olduğu görülmektedir. Toprak sahibi olmadıklarında kiraladıkları topraklarda ziraat yapmaktaydılar. En çok yapılan işler arasında dikkat çekici olarak % 17,19'luk oranla ticaret gelmektedir. Köylerdeki ticari faaliyetlerin Ermeniler tarafında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Müslüman halkın ticarete bakışı acısını göstermesi açısından önemlidir. Halkın geçimlerini yaptıkları mesleklerinden sağladıkları gibi hayvancılıktan da gelirler elde etmişlerdir. Halkın büyük çoğunluğunun ödedikleri vergilerden orta halli olduğu tespit edilmiştir. Ermeni halkı elde ettikleri gelirlerine karşılık, ödemekle yükümlü oldukları

vergi-yi mahsusa, öşür ve cizye adlı üç kalem vergileri vermişlerdir.

Temettuat defterlerinden tespit ettiğimiz sosyal ve ekonomik hususiyetlerden Tanzimat döneminde de, Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları bu köylerin tipik bir Anadolu köyü hüviyetine sahip olduğu fiziki, kültürel ve ticari konumu itibarıyla bunu yansıttığı müşahede edilmektedir. Bu birliktelik sonucunda Ermeniler Müslümanlarla daha fazla kaynaşıp anlaşarak devletin güven kazanmışlardır. Ticaret ve tarım işleriyle de uğraşarak zenginleşip, Müslümanlardan daha rahat hayat sürdürmüşlerdir. Bu tespitlerimize göre de Ermenilerin Osmanlı toplumundaki diğer azınlıklardan farklı olarak “*Milleti sadıka*” diye adlandırılmasının bu dönem içinde geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü bu iki unsurun birlikte aralarındaki birçok farklılıklara rağmen huzur içerisinde ve farklılıkların birlik oluşturduğu bilinciyle yaşadığını gözlemlemek mümkündür. Fakat büyük emperyalist güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda, dönemin sonuna doğru Ermenileri ayrılıkçı hareketlere yönlendirmeleri bu birlikteliğin bozulmasında en büyük faktör olmuştur.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

BOA, ML. VRD. TMT, No, 4680, 4683, 4694, Tarih, 1260-1261

2. Araştırma Eserler ve Makaleler

AYNURAL Salih, Tanzimat Dönemi Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı, İstanbul 1994, s.103

BARKAN Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, Türkiyat Mecmuası, c. X, İstanbul. 1953, s.1-16,

BARKAN Ömer Lütfi, “Öşür”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1993, s. 485

BECKER C. H., Cizye”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul. 1977, s.199,

GÖKBİLGİN M. Tayyip, “Nahiye”, İslam Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul, 1995, s. 37-39,

GÖYÜNÇ Nejat, “hane Deyimi Hakkında” İÜEF, Tarih Dergisi, Sayı. 32, İstanbul. 1979, s. 331-348

GÜLSOY Ufuk, Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, İstanbul. 2000, s. 13

GÜRAN Tefik, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841- 1861), Ankara 1989, s.13

GÜRAN Tefik, Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri”, İÜİF, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, Özel Sayısı, Ankara, 1985, s.301-320

KAYNAR Reşat, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, Ankara. 1985, s. 163

KÜTÜKOĞLU S. Mübahat, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, Belleten, c.59, Ankara. 1995, s. 395-412,

ÖZCAN Selim, Tanzimat Döneminde Sinop'un Sosyal Ekonomik Durumu, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun. 2007, s. 81-83

ÖZTÜRK Said, Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul. 1996, s. 109

PAKALIN M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, C.I, s.297-302

ŞENER Abdüllatif, Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul, 1990, s. 116

ÜNAL M. Ali Ünal, Osmanlı Devrinde Sinop, Isparta, 2008, s. 48

VEFİK Abdurrahman, Tekâlif Kavâidi, Dersaadet.1330, s. 241,

YEDİYILDIZ Bahaeddin, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara. 1985, s. 45